

AZ ÚJSZÖVETSÉG A HELLENISTA IRODALOM RÉSZÉ, DE HOGYAN?

BEVEZETŐ

2018 augusztusában egyedülálló konferenciát rendeztünk a témáról Szegeden, a Dóm alatt található Látogatóközpontban. Erre a konferenciára – amely a 29. Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia volt – huszonöt egyetemről negyven előadó jelentkezett be, és százas nagyságrendben voltak kíváncsiak a hallgatók a magyarul, németül, illetve angolul elhangzó előadásokra.

Mivel a téma csaknem teljesen ismeretlen számunkra, érdemes áttekinteni a történetét ennek a kutatási iránynak. Nekünk, keresztényeknek az újszövetségi Szentírás kinyilatkoztatott könyv – szövege ugyanakkor a hellenista irodalom része is egyben. A párhuzamos antik idézetek segítségével világossá válik, hogy a keresztény teológia megszületése előtt, az ősegyház „pogány” missziója során milyen rokon gondolatok miatt szimpatizáltak a hellenista hallgatók a keresztény igehirdetők tanításaival. Pál igehirdetése különösen érzékeny ezekre a párhuzamokra, hiszen hallgatósága közül a legműveltebbek ismerték az antik filozófiai és a sztoikus irodalmat.¹

AZ ÚJSZÖVETSÉG HÁTTERE

Jézus maga ezer szállal kötődött a zsidósághoz, a zsidó vallásban nevelkedett, és tanítványai is a héber-arám nyelvi kultúrában nőttek fel, ezen a nyelven hallgatták tanítását. A keresztények Bibliája viszont görögül íródott, ennek ellenére nem meglepő, hogy irataiban 85 ószövetségi idézést találunk. Kiemelkedően sok van Máté evangéliumában (96), a Zsidó levélben (86) és a Jelenések könyvében (249).

¹ Seneca és Pál levelezése egy újszövetségi apokrif irat, amely Lucius Annaeus Seneca római filozófus és Pál apostol állítólagos levelezését tartalmazza. Sokan nem fogadják el hitelesnek, és keletkezési idejét az 1. század helyett a 3. század végére teszik. A mű nyolc hamis Seneca, illetve hat hamis Pál levelet tartalmaz. A levelekben Seneca méltányolja az apostol tanításait, de kifogásolja azok formáját. Emellett beszámol arról, hogy Nero tetszéssel fogadta Pál tanításait. Ír a 64-es római tűzvészről is, felháborodva azon, hogy a császár által előidézett esemény miatt a keresztényeket vonták felelősségre. Lásd: Alfons Fürst, Therese Führer, Folker Siegert, Peter Walter: *Der apokryphe Briefwechsel zwischen Seneca und Paulus*. Tübingen, 2006.

Elképzelhető, hogy Jézus maga ugyan nem beszélt görögül, de a korban egyetemesen elterjedt koiné görög közvetítő nyelvi szerepe miatt értett görögül néhány szót, amelyeket az utcán és a piacon használtak. Ezért nem meglepő, hogy az Újszövetségben található idézetek nem a héber kódexekre vezethetők vissza, hanem az Ószövetség Kr.e. 3. században készült görög fordítására, az ún. Septuaginta fordításra, amelyet a Jeruzsálemen kívüli diaszpóra a zsinagógákból ismert, és liturgikus szöveggént használt fordításnak számított a kereszténység kezdetén. Viszonylag szűk tudományos kör vallotta azt a nézetet, hogy az Újszövetség görög nyelve igen speciális, kifejezetten a kinyilatkoztatás számára alkalmas görög nyelv lett volna. A görög ősatyák is felfedezték, hogy a koiné görög nyelv szemitizált változatához áll közel, ezért nyelvi kapcsolata nem csak a Septuaginta görög nyelvéhez köti, hanem a tágabban értelmezett hellenista nyelvi kultúrához is. Ezért az Újszövetség szemita kapcsolatai mellett a hellenista kapcsolatokat is kutatni kezdték. Márk evangéliumában (7,26) szerepel a szír-föníciai asszony, aki görög volt. „*ἡ δὲ γυνὴ ἦν Ἑλληνίς, Συροφοινίκισσα τῷ γένει· καὶ ἤρωτα αὐτὸν ἵνα τὸ δαιμόνιον ἐκβάλῃ ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς*”. A hellénekre való utalás megszorodik az Apostolok cselekedeteiben és Pál leveleiben. Csak egy példát említünk, ami nem csak az említés miatt fontos, hanem a hellenisztikus filozófiával való vita miatt is. Pál zsidó, a görög (pontosabban hellén) ellenfelei másként gondolkodnak a bölcsességről és a filozófiáról, ami ellentétkezhöz, polémiához vezet. Erről az apostol levele tanúskodik „*ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖα αἰτοῦσιν καὶ Ἑλλήνες σοφίαν ζητοῦσιν*” vagyis – „*A zsidók jeleket kívánnak, a görögök bölcsességet követelnek*” (1Kor 1,22). Itt mutatkozik meg többek közt Pál problémája, hogy az üzenetet a görög kulturális közegben kell továbbadnia, azzal gyakorta vitatkozva.

A KORAI KUTATÁS POLITIKAI HÁTTERE

Az Újszövetség és a hellenizmus kapcsolatának kutatását régtől fogva szélsőséges teóriák és konfliktusok kísérték. Iamblikhosz (250?–330?) a *De Mysteriis* és a *Protreptikosz*² című művében a keleti népek bölcsességét dicséri. Epheszoszi Maximosz (310–372) hellenisztikus filozófus volt, akinek írásai jórészt elvesztek. A bizánci Szuda-lexikonból (950k) tudjuk, hogy a „*Feloldhatatlan ellentmondásokról*”, „*A jóslásról*” és „*A számokról*” alkotott könyvet, valamint új-platonikus kommentárt írt Arisztotelészhez.³

Mindketten úgy értékelték az Újszövetség és a hellenisztikus irodalom hasonlóságát, hogy a keresztények Bibliája lerontja a gazdag kulturális hagyományokkal

² Lásd Michael von Albrecht és mások kiadásában: Iamblich: *Pythagoras. Legende – Lehre – Lebensgestaltung*. Darmstadt 2002.

³ Nicola Zito kiadása: Maxime: *Des initiatives. Les Belles Lettres*, Paris 2016.

rendelkező hellenista kultúrát, ezért Julianus (361–363) aposztata császárt⁴ arra vették rá, hogy Nagy Konstantin császár kereszténybarát politikája után állítsák vissza a pogány rituálékát és kultúrát. E támadás visszahatásaként az ókeresztény teológusok – néhány szerző kivételével – a későbbiekben keményen polemizáltak a hellenisztikus sztoikus filozófusokkal, vagy nem szívesen idézték a hellének „meséit”, amelyek az Újszövetséggel rokon gondolatokat tartalmaztak.

A RENESZÁNSZ ANTIK ÉRTÉKMENTÉSE

Ezt követően a reneszánsz és a reformáció korában éledt újjá az antik kultúra iránti érdeklődés, esetenként a keresztény témák furcsa, főleg képzőművészeti összevetése az antik ábrázolásokkal, de az Újszövetség szövegének hellén párhuzamait nem nagyon kutatták.

A kor jellemzője a filológiai érdeklődés megerősödése, amelynek néhány kiemelkedő személyét érdemes megemlíteni. Lorenzo Valla (1405–1457) pápai levéltárosként például filológiai eszközökkel igazolta, hogy a constantinusi adománylevél későbbi hamisítvány.⁵ A filológia kritika elérte a Biblia szövegét is, Valla ebben is jeleskedett, először a *Collatio Novi Testamenti* (1453), majd az *Annotationes* (1455) című munkájában is a Vulgata szövegének hibás fordításairól értekezett.⁶ Annak ellenére, hogy a Biblia kritikai szövegének igazi kiadója Francisco Jiménez de Cisneros – aki sokkal több kódexre építi a Poliglott Biblia (1502), kiadását⁷ –, az Újszövetség kritikai szövegének egyik leghatásosabb változatát Rotterdami Erasmus (1466–1536) készítette el,⁸ és még sok más klasszikus művet tett közzé, így például egyike lett

⁴ Flavius Claudius Iulianus (331–363) Φλάβιος Κλαύδιος Ἰουλιανός, a Római Birodalom császára, akit ariánus keresztények oktattak, uralkodása idején mégis a görög–római vallási hagyományokat ápolta, utolsóként a római császárok közül. Iamblikhosz tanait és az újplatonizmust kedvelte. Leginkább az újplatonikus napteológia érdekelte, a görög napisten, Héliosz és a perzsa Mithrász felé fordult. A keresztény hagyomány ezért az „Apostata” (Ἰουλιανὸς ὁ Ἀποστάτης, vagyis „Hitehagyott Julianosz”) melléknévvel bélyegezte meg. Magyarul lásd *Julianus Imperator – Himnusz Héliosz királyhoz – Himnusz az Istenek Anyjához*, Disciplina Kiadó, Pécs 2017.

⁵ De falso creditentia et eminentitia Constantini donatione, 1440.

⁶ Legismertebb korrekciója: a Kiv 34,29-ben a héber eredeti magánhangzó nélküli változatát nem sugárzóként (qāran), hanem szarvként (qeren) fordította Jeromos.

⁷ Sajnos a kiadással a pápai engedélyezés miatt elkésett, Bibliája, a Complutensian Polyglot csak 1520-ban jelent meg az alcalai egyetem gondozásában.

⁸ Johann Froben 1516-ban kéri meg a kritikai szöveg összeállítására, mely *Novum Instrumentum omne* címmel jelent meg. A második kiadásnál *Novum Testamentum*ra változik, majd *Novum Instrumentum omne, diligenter ab Erasmo Roterdamo recognitum et emendatum*, melyet átvizsgált szöveggént terjesztettek a reformátor nemzeti nyelvű fordítók közt.

azoknak, akik a görög drámákat divatba hozta Európában. A reneszánsz korban a dráma fejlődése felgyorsult. A klasszikusok – Szophoklész, Plautus, Terentius, Seneca – drámáit kezdték játszani eleinte latinul. Ezek átdolgozásait oldotta meg zseniálisan William Shakespeare, de már nem latin, hanem angol nyelven. Ezért egyáltalán nem véletlen, hogy például Kálvin János, az egyik legműveltebb reformátor bibliakommentárjaiban a legtöbb antik szerzőt idézi,⁹ de leginkább csak stilisztikai hasonlóságokra hívja fel a figyelmet.

A HELLENISZTIKUS SZERZŐK VAGY AZ ÚJSZÖVETSÉG PRIMÁTUSA

Az újabb korban többek közt az ateista Friedrich Nietzsche (1844–1900) a kereszténységet és a zsidóságot is az antik görög kultúra megrontásával vádolta meg,¹⁰ úgy véelve, hogy a kereszténység nem más, mint népies neoplatonizmus.¹¹ Pedig az ókorban szűk körben ismert sztoikus filozófiai morál legjobb meglátásait a keresztények széles körben terjesztették és alkalmazták a keresztény erénytan katekézisében.

Az evangélikus hellenizmuskutató, Bruno Bauer (1809–1882)¹² – aki egykor Karl Marx¹³ barátja is volt – számos keresztény tanítást a hellenizmusból kísérelt meg levezetni, ezáltal a hellenizmus és az Újszövetség kapcsolatának ilyen szemléletű kutatása hosszú időre elfogadhatatlanná vált a katolikus egyházban. Klaus Berger könyve új fejezetet nyitott ebben a vitában, ahogyan a bevezetőjében is leszögezi: „A vallástörténeti összehasonlítás nem a teljes exegézis, hanem annak egy szükséges, nélkülözhetetlen része... A bibliamagyarázó eközben azt a (szó legtágabb értelmében vett) dialógust rekonstruálja, amelynek a bibliai szöveg egykor a része volt.”¹⁴

⁹ A legtöbbet idézett antik szerzők: Aratus, Arianus, Cicero, Curtius Rufus, Démoszthenész, Dio Cassius, Ennius, Epimeidész, Gellius, Homérosz, Iuvenalis, Livius, Lucanus, Metaszthenész, Plinius, Plutarkhosz, Pomponius Mela, Statius, Strabo, Suetonius, Tacitus, Vergilius, Xenophón.

¹⁰ Egyik érdekes írása ebben a vonatkozásban: *Homer und die klassische Philologie*. 1869.

¹¹ A legfontosabb tanulmányt erről az iratról a Giorgio Colli és Mazzino Montinari által alapított kritikái kiadásban találjuk: *Kritischen Gesamtausgabe ist Jenseits von Gut und Böse zu finden in Abteilung VI, Band 2*.

¹² Főleg az alábbi munkái érdekesek ebből a szempontból: *Kritik der Evangelien und Geschichte ihres Ursprungs*, 4 vols., 4 suppl. (1850–52). *Philo, Renan und das Urchristentum* (1864). *Christus und die Cäsaren* (1877).

¹³ Rosen, Zvi: *Bruno Bauer and Karl Marx. The Influence of Bruno Bauer on Marx's Thought* Martinus Nijhoff / The Hague 1977.

¹⁴ Klaus Berger – Carsten Colpe: *Vallástörténeti szöveggyűjtemény az Újszövetséghez*. Szeged: JATEPress 2018. 13.

A SZISZTEMATIKUS ÉS TUDOMÁNYOS ÖSSZEVETÉS KEZDETE

Ebből is látható, hogy a katolikus teológia és a vallástörténeti kutatás konfliktusa milyen régi. Talán azért, mert a 20. század elejének egyik legjelentősebb vallástörténésze, Ernst Peter Wilhelm Troeltsch (1865–1923)¹⁵ mint liberális teológus azt tapasztalta, hogy az ortodox protestáns teológusok úgy vélik, az ő tekintélyüket és megállapításaikat ássa alá az új vallástörténeti módszer. Ezért a támadás miatt kapcsolatait Albert Eichhorn (1856–1926),¹⁶ továbbá több fiatal egyháztörténész, valamint Hermann Gunkel (1862–1932),¹⁷ Alfred Rahlfs (1865–1935),¹⁸ Wilhelm Wrede (1859–1906),¹⁹ Heinrich Hackmann (1864–1935) és különösen Wilhelm Bousset (1865–1920)²⁰ irányába építette tovább.

Természetes, hogy a katolikus egyházban ekkoriban vörös posztó lett a liberális teológia, amely alapvetően az evangélikus teológián belül hódított, megfosztotta a kereszténységet természetfölötti jellegétől, s természetes észvallássá és erkölcsanná akarta degradálni. A tübingeni egyetem kutatói is két csoportra oszlottak: a transzcendens irány követőire, illetve azok ellenségeire.

A 19. század teológiai racionalizmusa különösen a történeti Jézus-kutatásban hagyott nagyon mély nyomot. Hegel hatására, a főleg evolucionista elképzeléseknek megfelelően ugyan a keresztény vallást tekintette a szellem- és vallástörténet végső állomásának (D. F. Strauss, Alois Emanuel Biedermann,²¹ Ferdinand Christian Baur²²), de hamarosan megjelentek azok a nézetek, amelyek már nem egyedüli üdvözítő

¹⁵ *Die Absolutheit des Christentums und die Religionsgeschichte*. Tübingen: Mohr 1912.

¹⁶ *Das Abendmahl im Neuen Testament*. Leipzig: Mohr Siebeck, 1898. angol fordítása Jeffrey F. Cayzer: *The Lord's Supper in the New Testament*. Bevezetőt írta Hugo Gressmann, „Albert Eichhorn and the History of Religion School.” Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007.

¹⁷ A témában meghatározó tanulmánya: *Research into the Religion and Literature of the Old and New Testaments*, 1903.

¹⁸ Nevéhez fűződik a LXX igen fontos kiadása is: *Septuaginta-Studien*, 3 vols., Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1904–11.

¹⁹ Két könyve meghatározó a hellenista orientáltságú Jézus-kutatásban: *Über Aufgabe und Methode der sogenannten Neutestamentlichen Theologie*, Göttingen 1897. angolul „*The Task and Methods of New Testament Theology*”, in *Studies in Biblical Theology*, 1973. *Das Messiasgeheimnis in den Evangelien*. Göttingen 1901. angolul *The Messianic Secret*, London 1971. Az utóbbi Albert Schweitzerre is nagy hatással volt.

²⁰ Könyvének új kiadása: *Kyrios Christos. Geschichte des Christusglaubens von den Anfängen des Christentums bis Irenaeus*. Gebundenes Buch, 1965.

²¹ Dogmatikája Hegel szellemében fogant: *Christliche Dogmatik*. Zürich, 1869.

²² David Friedrich Strauss (1808–1874) *Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet* c. műve a Jézus-kutatás liberális irányát nyitotta meg.

vallásnak tekintették a kereszténységet. Ennek keretében az újszövetségi szövegek hátterének kutatása szintén aggályos lett a katolikus teológusok körében.

A II. Vatikáni Zsinat *Dei Verbum* konstitúciója (1965) hozott csak változást a kritikus teológiával kapcsolatban. Ezért érthető, hogy Klaus Berger (1940–) katolikus biblikus és Carsten Colpe (1929–2009) munkája – amit tekinthetünk a hellenista és judeo-hellenista program rövid összegzésének is – csak 1987-ben láthatott napvilágot. Azért, hogy világosan lássuk, milyen hosszú kutatómunka összegzése a kötet, érdemes röviden áttekíteni ennek a kutatásnak a történetét, megemlítve a legfontosabb kutatókat.

AZ ALAPÍTÓK (1914–1920)

Ennek a kutatóprogramnak, mint akadémiai kutatási iránynak az elindítója 1914-ben Carl Friedrich Georg Heinrici (1844–1915)²³ német evangélikus professzor és Ernst Adolf Alfred Oskar Adalbert von Dobschütz (1870–1934)²⁴ porosz arisztokrata és német patrisztikus, szövegkritikus. Az utóbbi Halle, Breslau és Strasbourg egyetemei mellett tanított az USA-ban és Svédországban, ezért programját a nemzetközi tudományos életben széleskörűen népszerűsíthette. Mindketten Johann Jakob Wettstein (1693–1754) svájci pietista teológus és újszövetségi szövegkritikus²⁵ munkájához nyúltak vissza. Eme tekintélyes kutatók kezdeményezését a Königlich Sächsischen Forschungsinstitut für vergleichende Religionsgeschichte, vagyis a Szász Összehasonlító Vallástörténeti Intézet támogatta 1920-ig, idáig tartott ugyanis a kutatási módszer megtervezése. Neves professzorok csatlakoztak a programhoz: Gustav Adolf Deissmann (1866–1937) német protestáns teológus és a koiné görög nyelv,

²³ Főleg az alábbi három művére utalunk: *Hellenismus und Christentum*, 1909. *Die Eigenart des Christentums*, 1911. *Die Hermes-mystik und das Neue Testament*, 1918.

²⁴ Számos munkája közül csak a következőkre utalunk: *Das Christentum in Wissenschaft und Bildung*. Lipcse: Quelle & Meyer, 1908. *Griechentum und Christentum*; in: Paul Herre (Hg.): *Das Christentum*. Lipcse: Quelle & Meyer, 1908.

²⁵ H KOINH ΔΙΑΘΗΚΗ sive Novum Testamentum graecum editionis receptae, cum lectionibus variantibus Codicum MS. Editionum, aliarum versionum, Patrum, nec non Commentario pleniore, ex scriptoribus veteribus Hebraeis, Graecis et Latinis, historiam et vim verborum illustrante; opera et studio etc. Tomus I, Continens quatuor Evangelia. Leiden (Lugd. Batav.) 1751, Tomus II, continens Epistolas Pauli, Acta Apostolorum, Epistolas canonicas et Apocalypsin. Leiden 1752, Editio secunda, auctior et emendatior Novum Testamentum Graecum, ad fidem Graecorum Codicum MSS. nunc primum expressum, adstipulanta J. J. Wetstenio juxta sectiones J. A. Bengelii divisum, et nova interpunctione saepius illustratum. Accessere in altero volumine exercitationes conjecturales virorum doctorum undecunq̄ue collectae. London, 1763.

illetve a hellenista kultúra²⁶ szakértője; Hans Lietzmann (1875–1942) német protestáns ősegyháztörténész;²⁷ Hans Windisch (1881–1935) német Újszövetség-kutató,²⁸ aki Lipcse, Marburg és Berlin egyetemén is tanított; Walter Bauer (1877–1960), az Újszövetség és az ősegyház kutatója, az Újszövetség német–görög szótárának szerzője;²⁹ Wilhelm Heinrich Friedrich Heitmüller (1869–1926) német evangélikus teológus,³⁰ a vallástörténeti iskola jeles képviselője, többek közt a tübingeni egyetemen; Martin Franz Dibelius (1883–1947) német Újszövetség-kutató³¹ Heidelberg egyeteméről, akit Jézus életének kutatása híressé, a katolikus egyházban hírhedtté tett; Carl Clemen (1865–1940) német evangélikus teológus és vallástörténész,³² aki Halle és Bonn egyetemén vallástörténetet oktatott; Gerhard Kittel (1888–1948) – Rudolf Kittel fia –, aki német protestáns teológus és lexikonszerkesztő, ugyanakkor sajnos a náci párt támogatója is volt, ennek ellenére a mai kutatást is meghatározó műve, az ún. „Nagy Kittel” – az Újszövetség történeti etimológiai szótára³³ – szerte a világon alapműnek számít; Anton Johnson Fridrichsen (1888–1953)³⁴ norvég–svéd teológus az Uppsalai Egyetemről; Henry Joel Cadbury (1883–1974) kvéker történész és biblikus,³⁵ aki magát agnosztikusnak nevezte.

²⁶ A témába vágó legfontosabb munkái *Die Hellenisierung des semitischen Monotheismus*. 1903. *Evangelium und Urchristentum*. 1905. *Licht vom Osten. Das Neue Testament und die neuentdeckten Texte der hellenistisch-römischen Welt*. Tübingen: Mohr 1908. *Die Urgeschichte des Christentums im Lichte der Sprachforschung*. 1910.

²⁷ Az ősegyház történetéről írott munkája – *Geschichte der Alten Kirche*. Verlag de Gruyter, Berlin/ New York 1999 – mára sem avult el teljesen.

²⁸ Csak két munkájára utalnék: *Die neuesten Bearbeitungen der neutestamentlichen Theologie und die zwei Leitmotive des Urchristentums*. Diuterweg, Frankfurt am Main, 1912. *Paulus und das Judentum*. Kohlhammer, Stuttgart 1935.

²⁹ *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*. (kiadó Alfred Töpelmann), (1928). Ez a szótár Kurt és Barbara Aland kiadásában 1988-ban, Berlinben a 6. átdolgozott kiadásban jelent meg.

³⁰ Csak két munkájára utalunk: „*Im Namen Jesu*”: *eine sprach- u. religionsgeschichtliche Untersuchung zum Neuen Testament, speziell zur altchristlichen Taufe*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1903. *Taufe und Abendmahl bei Paulus*. 1903.

³¹ *Geschichte der urchristlichen Literatur*, a 3. kiadás 1926-ban jelent meg.

³² *Religionsgeschichtliche Erklärung des Neuen Testaments: die Abhängigkeit des ältesten Christentums von nichtjüdischen Religionen und philosophischen Systemen*. Giessen: A. Töpelmann 1909.

³³ *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, 11 kötet. Kohlhammer, Stuttgart 1933–1942.

³⁴ A csodaelbeszélések problémáját kutatta: *Das Problem der Wunder im frühen Christentum*. Uppsala 1927.

³⁵ Talán a legismertebb munkája: *The Eclipse of the Historical Jesus*. Wallingford, Pa.: Pendle Hill, 1964.

A PROGRAM MEGHATÁROZÁSA (1920–1924)

Az alapítók a szerteágazó kutatás miatt azt tartották a legfontosabbnak, hogy meghatározták a Corpus Hellenisticum³⁶ szöveganyagát, melybe felvették az archeológia által feltárt feliratokat, a bibliai pszeudoepigráfákat, a rabbinikus irodalmat és az egyházatyák által közvetített vallástörténeti szövegeket is. A nagy monográfiák mellett megszületett von Dobschütz Újszövetségi kommentárja,³⁷ F. G. Heinrici pedig egy háromkolumnás parallel szöveggyűjteményt tett közzé a bibliai szöveg mellett a pontos antik szöveg idézetekkel, melyet munkatársai is megkaptak.

H. Lietzmann személyes nehézségek miatt 1916-ban elveszítette a vezetést a Corpus Hellenisticum program felett, de még távozása előtt egy-egy konkrét feladatra újabb kollégákat kért fel A. Klostermann, M. Dibelius, C. Clemen és F. Heitmüller személyében, akik el is vállalták ezt.

A PROGRAM MEGTORPANÁSA

1920-ban úgy tűnt, a program megfeneklett, mert a lipcsei intézet nem tudta tovább finanszírozni. Ám még ebben az évben elindult a „*New Wettstein*” [sic!] angol programja, amelyben William Oscar Emil Oesterley (1866–1950)³⁸ anglikán teológus a rabbinikus szekciót vezette, Francis Henry Colson (1857–1943) pedig a hellenisztikus szövegeket vizsgálta, például Plutarkhosz, Seneca, Josephus Flavius, Vettius Valens és Philón írásait. De mivel ezeket sem tudták folytatni, Oesterley kilépett a kiadói munkacsoportból, az 1921-es infláció miatt pedig a 11 000 márka támogatás azonnal elillant.

AZ ELSŐ SIKEREK (1925–1934)

Az elkövetkező években von Dobschütz nem csak azon dolgozott, hogy ifjú munkatársakat nyerjen meg a programoknak – hiszen összesen 34 teológus és 21 filológus dolgozott neki –, hanem azt is elérte, hogy a Wettstein-féle anyagot visszavegyék a programba. 1925 nyarára kb. 38 000 összehasonlító karton készült el, amely

³⁶ Többek közt lásd.: van Unnik, Betz, Delling: *Studia ad Corpus Hellenisticum Novi Testamenti* 1980. Lásd még: Gerhard Delling: *Bibliographie zur jüdisch-hellenistischen und intertestamentarischen Literatur 1900–1970* (BJHIL), Berlin 1975.

³⁷ Ezen vizsgálat motívumairól igen érdekes tanulmány: *The Influence of the Bible on Civilisation*; Edinburgh 1914; New York: Scribners, 1959; Bertrams Print on Demand, Grande-Bretagne 2005; Lightning Source Inc. 2005.

³⁸ *The Gospel Parables in the Light of Their Jewish Background* (1936). *Jews and Judaism During the Greek Period* (1941). *Jews and Judaism during The Greek Period: The Background of Christianity*, 1941.

a későbbi tudományos vizsgálódás alapja lett. Ezt a munkát a hallei egyetem vette át. Az 1928-as VI. Újszövetség Konferencián Windisch vezetésével Eisenachban egyesítették a Corpus Hellenisticum és a Corpus Judaeo-Hellenisticum (CJH), valamint a Corpus Pagano Hellenisticum (CPH) részekre osztott programját. 1929-ben azonban a Beck-Verlages visszamondta a kétkötetes Corpus Hellenisticum kinyomtatását, helyette a négykötetes zsidó rabbinikus anyagot nyomtatta ki, amely [Strack-] Billerbeck (I–IV) néven végül is öt kötetben vált ismertté, 960 oldal terjedelemben.

A CSEND (1935–1943)

Erich Klostermann (1870–1963)³⁹ főleg az atyák által idézett hellenisztikus anyagot vizsgálta – mert Halléban ez volt a fakultás profilja –, s ez lelassította a szélesebb kutatást. Változás ebben csak 1939-ben történt, amikor Halle fakultása és Klostermann felkérte Anton Fridrichsent (1888–1953) és az uppsalai egyetemet a Corpus Pagano Hellenisticum kutatásának a hallei egyetemmel történő összekapcsolására. Erich Fascher és Julius Schniewind huszonnégy láda cédulát állított össze a Corpus Pagano Hellenisticum anyagából, melyet egyesítettek a Wettstein forráskutatás kardonjaival. Ez az anyag 1935-re kb. 16 600 kardonra bővült, és a Corpus Hellenisticum kutatás alapja lett.

A KETTŐSSÉG (1944–1955)

1944-ben jelent meg az Újszövetség szerzőivel kapcsolatba hozható pogány szerzők listája Wettstein Redivivus néven. Ennek első nagyobb publikációja H. Almqvist: *Plutarch und das Neue Testament. Ein Beitrag zum Corpus Hellenisticum Novi Testamenti* (1947) munkája lett. Erich Klostermann azonban úgy vélte, nem kell ebbe a programba bekapcsolódnia. Ezt a problémát akkor sikerült feloldani, amikor meghívták Herbert Preiskert (1888–1952)⁴⁰ a Corpus Hellenisticum program vezetésére. Ez az újjáéledt remény azonban 1952-ben bekövetkezett halálával szertefoszlott. Egy év múlva, 1953-ban meghalt Anton Fridrichsen, munkáját utódjára, Harald Riesenfeldre (1913–2008)⁴¹ hagyta, aki mellesleg 1988-ban katolizált. Ekkor viszont a program finanszírozása merült ki, és Riesenfeld munkájának folytatása is kérdésessé vált. 1955 után Willem Cornelis van Unnik (1910–1978) vette át a program irányítását.

³⁹ Társkiadója a *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* 1931-től.

⁴⁰ *Die Ethik der Evangelien und die jüdische Apokalypstik*. Breslau, 1915.

⁴¹ *Repertorium lexicographicum Graecum. A catalogue of indexes and dictionaries to Greek authors*. Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1954.

A PROGRAM ÚJRAÉLEDÉSE (1955–1986)

1955-ben sikerült újjászervezni a program irányítását, melyet ettől kezdve egy független bizottság irányított Kommission für spätantike Religionsgeschichte néven. Bekapcsolódott a Berlieni Német Tudományos Akadémia, személyesen Prof. Kurt Aland, emellett számos munkatársa, akik közül csak néhányat említünk meg, Gerhard Delling (1905–1986) pedig a technikai vezetést vette át a számos munkatárs felett. Nikolaus Walter (1955–1964), Harald Hegermann (1958), Traugott Holtz (1956–1958 és 1960–1964), Karl-Wilhelm Niebuhr számított kiemelkedő személyiségnek. Időközben Utrechtben Willem Cornelis van Unnik is aktivizálta a projektet, 1966-ban Hans Dieter Betz társult hozzá, és ez meghozta a CPH sikerét is. Sorra jelentek meg a monográfiák a SCHNT keretében. Unnik halála után (1978) Pieter Willem, Horst és Gerard Mussies vette át a vezetést.

NEUE WETTSTEIN (1986–)

1986-ban Göttingenben Georg Strecker (1921–1994) vezetésével megkezdődött a régi (alten) Wettstein átdolgozása. Pontosabb alapszövegeket használtak, és kb. 33%-át tarták fel a nyelvi, illetve a gondolati párhuzamoknak, de tekintettel voltak a hétköznapi élet hasonlóságaira is. Ezzel új típusú „catena” kommentárokat hoztak létre, rövid utalással jelezvén a pogány szöveg kapcsolatának jellegét az Újszövetséggel. Strecker 1994-ben bekövetkezett halála után ez a projektet Udo Schnelle⁴² vette át Halléban. 1996-ban két kötetben jelent meg az újszövetségi levelek és Jelenések könyve kommentárja 1831, illetve 3400 oldalon, melybe már az újonnan felfedezett szövegeket is belevették. Gerald Seelig 2000-ben tette közzé a Máté evangéliumához kapcsolódó legendákat 560, illetve 1130 nyomtatott oldalon.

A fő cél az volt, hogy ebből a módszertani tanulmányból kiindulva létrehozzák azt a szöveggönyt, amelyet először Johann Jakob Wettstein készített az újszövetségi vallástörténeti anyag háttérének bemutatására. Ennek egy rövidített változatát tartja most kezében a Kedves Olvasó.

⁴² Udo Schnelle (1952–), az Újszövetség professzora a Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg evangélikus teológiai fakultásán, és ismert Újszövetségi bevezető és más munkák szerzőjeként is. 2015-ben az SNTS elnöke volt a szegedi kihelyezett ülésen. Kiadója a Neuer Wettstein: Texte zum Neuen Testament aus Griechentum und Hellenismus. Bd. 1: Texte zum Johannesevangelium. Teilbd. 2. 2001. Paulus. Leben und Denken, Berlin/New York 2014. Einführung in die neutestamentliche Exegese, Göttingen 2014. Einleitung in das Neue Testament, Göttingen 2013. Theologie des Neuen Testaments, Göttingen 2013. Die ersten 100 Jahre des Christentums : 30–130 n.Chr. Göttingen 2015.

AZ ÖSSZEFÜGGÉSEK VIZSGÁLATA KLAUS BERGER ÉS CARSTEN COLPE MŰVE ALAPJÁN

A hellenisztikus irodalom és az Újszövetség kapcsolatát számos ideológiailag motivált kutató vizsgálta, előre programozható következtetésekkel. Legtöbb esetben a szövegszerű vagy tematikus azonosságból arra következtetnek, hogy lám, a keresztény szerző nem a kinyilatkoztatásból, hanem a hellenisztikus elődöktől vette ezt a gondolatot. Ahelyett, hogy e polemikus állítások cáfolatával foglalkoznánk, helyesebbnek tartjuk a hasonlóság és a különbözőség Berger–Colpe-féle rendszerét ismertetni, ez ugyanis sokkal közelebb visz a probléma megértéséhez és az összefüggések pontosabb megismeréséhez. Önmagában a kategóriák felállítása és a besorolás is előidézett némi vitát a tudományos szakirodalomban, de senki sem vállalkozott alternatív kategóriarendszer felállítására.

A bibliai szöveg és az idézett hellén szövegeltérések válfajai

A kategóriák rendszerezésére szerzőpárosunk 10 kategóriát állít fel: átváltozás (9 szövegpárhuzam), befogadás ellentétes módon (6 szövegpárhuzam), szándékolt kontraszt (5 szövegpárhuzam), implicit antitézis (5 szövegpárhuzam), a viszonyok megfordítása (3 szövegpárhuzam), az alapelemek megszüntetése (1 szövegpárhuzam), a divergencia, vagyis eltérő idézés (37 szövegpárhuzam), az elidegenítő átvétel (10 szövegpárhuzam), a kontextus megváltoztatása (6 szövegpárhuzam), a fogalmi kibontás vagy redukció (1 szövegpárhuzam).

A bibliai szöveg és az idézett hellén szöveghasonlóság válfajai

Ezeknek a kategóriáknak a vizsgálatára több, 14 kategóriát állít fel szerzőpárosunk, és lényegesen több szövegpárhuzamot idéz. Előfeltétel (70 szövegpárhuzam), hivatkozás (18 szövegpárhuzam), párhuzam (107 szövegpárhuzam), távoli hasonlóság (39 szövegpárhuzam), konvergencia (52 szövegpárhuzam), közös alap (86 szövegpárhuzam), átvétel (2 szövegpárhuzam), utánzás (2 szövegpárhuzam), hozzáigazítás (3 szövegpárhuzam), közös hagyomány (62 szövegpárhuzam), utalás vagy idézet (6 szövegpárhuzam), közös bölcsesség (51 szövegpárhuzam), toposz (17 szöveg párhuzam), jelenlét, mint katalizátor (5 szövegpárhuzam).

A kötet a teljesség igénye nélkül idézi a párhuzamokat. Ebben a vonatkozásban sokkal megbízhatóbb a Neuer Wettstein,⁴³ amely nagyságrenddel több szöveget

⁴³ A Neuer Wettstein több mint 3000 szövegpárhuzamot vizsgál, míg a Berger–Colpe csak 630-at.

idéz a teljességre törekedve. A továbbiakban a szövegeltéréseket a legtöbb és a legkevesebb kategóriaidézet találmra kiragadott összevetéseivel szemléltetjük. Ezért csak két, a szerzőpáros által felállított eltérési kategóriából vizsgálunk meg szövegeket. Az átváltozás 9 szövegpárhuzamából választunk, valamint a fogalmi kibontás vagy redukció 1 szöveg párhuzamát vizsgáljuk meg közelebről.

A hasonlóság kategóriáit is hasonló megközelítéssel vizsgáljuk meg. Párhuzamot jelző kategóriába 107 szövegpárhuzamot sorol, előbb ebből a kategóriából választunk ki találmra néhányat. A legkevesebb szöveget tartalmazó párhuzam az átvétel 2 hellenisztikus szövegpárhuzama, valamint az utánzás 2 szövegpárhuzama. A hozzáigazítás 3 szövegpárhuzama igényel még nagyobb figyelmet.

Példák a szövegeltérésre

<p>115. Mk 14,22–25 ²²Amikor ettek, vette a kenyeret, áldást mondott, megtörte, odaadta nekik, és ezt mondta: – Vegyétek, ez az én testem! ²³Azután vette a kelyhet, hálát adott, odaadta nekik, és ittak belőle mindnyájan. ²⁴Ezt mondta nekik: – Ez az én vérem, a szövetség vére, amely sokakért kiontatik. ²⁵Bizony, mondom nektek, nem iszom többé a szőlőtő terméséből addig a napig, amikor újat nem iszom Isten országában.</p>	<p>Akkor így szólt az ember Aszenethez – Íme, most az élet kenyeret etted és a hallhatatlanság poharát ittad, és megkentek a romolhatatlanság kenetével. Íme, e naptól kezdve tested úgy virul majd, mint a Magasságos földjének virágai, s csontjaid pedig úgy nőnek, mint a dús cédrusok Isten paradicsomában. (József és Aszenáth története.)</p>
---	---

A két szöveg némi formális stilisztikai hasonlóságot mutat ugyan, de tartalmilag egészen másról van szó. A zsidósághoz való csatlakozást József és Aszenáth története a misztériumokba való beavatásnak tekinti. Márk eucharisztikus lakomájának szövege teljesen más háttérrel születik meg. Ugyanakkor a görög fordításban az étkezéssel kapcsolatos misztériumok szertartására emlékeztethette a pogány hallgatóságot.

<p>344. Csel 8,9–10 ⁹Már régóta abban a városban élt egy Simon nevű férfi, aki varázslással foglalkozott, és ámulatba ejtette Szamaria népét, és azt állította magáról, hogy igen nagy ember. ¹⁰A város apraja-nagyja hallgatott rá, és ezt mondták: „Ő az a nagy erő, aminek a neve Hatalmas.”</p>	<p>Egy az Isten a mennyben, a hatalmas. A Mennyi Mēn a nagy ereje a hallhatatlannak.</p>
--	--

A Mēn Anatóliából származó holdistenség, akit a rabszolgák tiszteltek. Az 1Kor 8,6 invokációs formulája Simon Mágust is így nevezi. „Nagy erő”: ennek a jelzős szerkezetnek ugyanaz a funkciója, mint Jézus neve előtt a „Küriosz” szónak, hogy isteni fényben tüntesse fel azt, akire alkalmazzák.

<p>596. 1Pét 3,19. 4,6 ¹⁸Mert Krisztus is szenvedett egyszer s mindenkorra a bűnökért, az Igaz a nem igazakért, hogy Istenhez vezessen titeket. Az emberek halálra adták, de a Lélek életre keltette. ¹⁹Általa ment el a börtönben lévő lelkéhez is, és hírt vitt nekik, ⁶Mert a holtaknak is azért hirdették az evangéliumot, mert jóllehet emberi mérték szerint ítélet alá estek testükben, Isten előtt élnek a Lélek által.</p>	<p>Megemlékezett az Úr az Isten az Izraelből való halottakról, azokról, akik, a földhalom alatt nyugszanak, és leszállt hozzájuk, hogy üdvösségüket meghirdesse (gör. euangélistaszatai)</p>
--	--

Az eredeti pszeudo-Jeremiás idézet Izrael halottjairól szól, és az Isten leszállásáról. Itt a szöveget Krisztusra alkalmazzák, és úgy tűnik, a keresztények egy köztes helyen vannak, amiből a leszálló Krisztus meg- és kiszabadítja őket. Ez lesz az örömhír.

Példák a szöveghasonlóságra

Párhuzam

<p>001. Mk 1,1 ¹Kezdődik Jézus Krisztus [Isten Fia] evangéliuma,</p>	<p>Nos barátom mindent hallottál az égiekről, mindent. Most pedig elmegyek, és a tarka csarnokban elmondom a jó híreket. („euangliomenosz”)</p>
--	---

Az euangélium⁴⁴ aretológiai funkciója elsősorban az istenek megnyilatkozásairól szól. Lukianosz: A hazugság szerelmese, avagy a hitetlen 31. , vö. még Philoztratosz: A tianai Apollüniosz életrajza I,28. Utóbbinál emberek futnak körbe, hogy mindenkinek hirdessék (euanglizzomeno), hogy egy bölcs, vagyis az istenek egyike által küldött ember érkezett. Az Újszövetségben ez a szó számos jelentésváltozaton

⁴⁴ Lásd még az εὐαγγέλιον szó 1) részletes etimológiáját és jelentésváltozatait: Bauer, Walter és mások: *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 3. kiadás, Chicago: University of Chicago Press (2001) 2) jelentésváltozatait és előfordulásait a hellenista görög irodalomban: Richard J. Cunliffe: *A Lexicon of the Homeric Dialect*, bővített, kétnyelvű kiadás, University of Oklahoma Press, 1963 3) valamint bibliai előfordulásait: G2098 in *Strong's Exhaustive Concordance to the Bible*, 1979.

megy keresztül, de mint műfaji megnevezés megőrzi azt a jelenését, hogy az isteni dolgokról szóló igehirdetéssel vagy történetgyűjteménnyel állunk szemben.

<p>276. Üdvözítő, Jn 5,18 ¹⁸Ezért aztán a zsidók még inkább megakarták ölni, mert nemcsak hogy megszegte a szombatot, hanem még Atyjának is nevezte Istent, és így egyenlővé tette magát Istennel.</p>	<p>(Caligula császár) isteni tekintélyt tulajdonított magának és olyan hódolatot követelt alattvalóitól, ami embert nem illet meg. Különösen gyakran látogatott el a Jupiter templomba, az ún. Capitolium-dombra, amely minden templomnál híresebb, sőt arra vetemedett, hogy Jupitert testvérének nevezte. (J. Flavius: A zsidók története 19,4)</p>
--	---

A Kr.u. 1. században a hellén társadalomban a világi címet is a vallással kapcsolták össze, és a „világ üdvözítője / világ megváltója” címet gyakran alkalmazták az uralkodóra. Hadrianus, illetve Nero esetében is találkozunk ezzel a megnevezéssel. Erről a gyakorlatról a zsidók is tudtak, és érdekes módon az „istenségre” utaló megnevezést a politikai felhang miatt utasították vissza. A mi kultúránkban ez a konfliktus fel sem merül a Jézus Isten-fia címmel kapcsolatban.

Konvergencia

<p>143. Mt 5,43–47 ⁴³Hallottátok, hogy megmondták: Szeresd felebarátodat, és gyűlöld ellenségedet! ⁴⁴Én viszont azt mondom nektek, hogy szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok azokért, akik üldöznék titeket, ⁴⁵hogy fiaii legyetek mennyei Atyátoknak, aki felkelti napját gonoszokra és jókra, és esőt ad igazaknak és hamisaknak egyaránt. ⁴⁶Ha azokat szeretitek, akik titeket szeretnek, milyen jutalomra számíthatok? Nem ugyanezt teszik a vámszedők is? ⁴⁷És ha csak testvéreiteket köszöntitek, mennyivel tesztek többet másoknál? Nem ugyanezt teszik a pogányok is?</p>	<p>Lk 6,27–28.32–33 ²⁷Nektek azonban, akik hallgattok engem, ezt mondom: szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót azokkal, akik gyűlölnek titeket; ²⁸áldjátok azokat, akik átkoznak benneteket, és imádkozzatok azokért, akik gyaláznak titeket! ... ³²Ha azokat szeretitek, akik szeretnek titeket, mi az érdemetek? Hiszen a bűnösök is szeretik azokat, akik őket szeretik. ³³És ha azokkal tesztek jót, akik veletek jót tesznek, mi az érdemetek? Hiszen a bűnösök is ugyanezt teszik.</p>	<p>Hiszen finom szálként ez is bele van szöve a cinnikus életbe, meg kell hogy korbácsolják, mint egy szamarat, és neki, bár őt korbácsolják, úgy kell szeretnie azokat, akik a korbácsot tartják, mintha apja vagy fivére volna mindegyiküknek. Epiktétosz: Beszélgetések III. 22,54.</p>
---	---	--

A szenvedés és a nagyság összefüggése elválaszthatatlan egymástól. Zeusz például azért engedi a filozófusok szenvedését, hogy bizonyítsanak a szenvedés próbájával. Lásd még: Seneca: A bölcs állhatatossága. Lukianosz: A filozófusok árverése (Ha megkorbácsolnak és kőpadra visznek, nem érzed a fájdalmat.) Dio Krüszosztomosz: Beszéd 77,78/41. (Az irigységről) a filozófusokat a maguk korában nem mindig tisztelték.

Közös alap

<p>171. Mt 11,7–9 ⁷Amikor elmenőben voltak, Jézus beszélni kezdett a sokaságnak Jánosról: – Miért mentetek ki a pusztába? Szél ingatta nád-szálat látni? ⁸Nem? Ugyan miért mentetek ki? Ékes ruhába öltözött embert látni? Akik ékes ruhát viselnek, királyok palotáiban vannak. ⁹Nem? Ugyan miért mentetek ki? Prófétát látni? Bizony azt, sőt mondom nektek, prófétánál is nagyobbat!</p>	<p>Lk 7,24–26 ²⁴Amikor János követei elmentek, a sokaságnak Jánosról kezdett beszélni: – Miért mentetek ki a pusztába? Szél ingatta nád-szálat látni? ²⁵Nem? Ugyan miért mentetek ki? Puha ruhákba öltözött embert látni? Hiszen akik pompás öltözetben és bőségben élnek, azok a királyi palotákban vannak. ²⁶Akkor miért mentetek ki? Prófétát látni? Igen, sőt mondom nektek, prófétánál is nagyobbat! ²⁷Ő az, akiről meg van írva: Íme, elküldöm előtted követem, aki majd elkészíti előtted utadat.</p>	<p>A tölgyfa és a nád azon versengtek, melyikük az erősebb. Ekkor hatalmas szél támadt. A nád ingadozott, hajladozott a szélrohamokban, nehogy gyökerestül kiszakadjon, a tölgy azonban teljes erejével ellenszegült és tövestül ki is szakadt. (Aiszóposz meséi)</p> <p>Babilon Talmud, Taanit 20a. A silói Áchija egy nádszálhoz hasonlítva „átkozta” a zsidó népet: És az örökkévaló megveri Izraelt, ahogyan a nád a vízben hajladozik. Ahogyan ugyanis a nád a vízben nő, sok gyökere van, úgy hogyha a világ minden szele eljön, és rátámad, mégsem tudja a helyéből kiszakítani, hanem velük leng, s amint elszáll a szél, a nád marad a helyén.</p> <p>A gonosz Bileám pedig cédrusfához hasonlítva átkozta a zsidó népet, ahogy mondta: mint a cédrusok. Ahogyan a cédrus nem a víznél nő és nincs erős gyökere. Ha a világ minden szele eljön és rátámad, nem tudja kiszakítani, mégis ha ráfúj a déli szél, gyökerestől kidönti.</p>
--	--	---

Nyilvánvaló, hogy vendégmótvumról van szó, amelyet alkalmoszerűen alkalmaznak aszerint, hogy a nád hajlékonyságára vagy a cédrus szilárdságára van szükség.

Kifejezett utalás vagy idézet Bergernél összesen 6 szövegpéldában fordul elő (174a, 337, 347, 519, 543, 553) Most csak a kötetben jelzett 337 szövegpárhuzamát idézzük.

<p>Róm 6,12–23</p> <p>¹²Ne uralkodjék hát a bűn halandó testetekben, hogy vágyainak engedelmeskedjétek! ¹³Tagjaitokat se engedjétek át a gonoszság fegyvereként a bűnnek, hanem mint halálból életre keltek engedjétek át magatokat Istennek és tagjaitokat az igazság fegyvereiként Isten számára! ¹⁴Hiszen a bűn nem fog uralkodni rajtatok, mert nem a Törvény, hanem a kegyelem uralma alatt éltek.</p> <p>¹⁵Mit jelent ez? Vétkezzünk, mert nem a Törvény, hanem a kegyelem uralma alatt élünk? Szó sincs róla!</p> <p>¹⁶Nem tudjátok, ha valakinek rabszolgaként, engelmességre kötelezve átadjátok magatokat, akkor rabszolgái vagytok annak, akinek engedelmeskedtek: akár a halálra vezető bűnnek, akár az igazságra vezető engelmességnak? ¹⁷De Istennek hála: a bűn szolgái voltatok, de szívből engedelmeskedtetek annak a tanításnak, amelyet kaptatok; ¹⁸s megszabadulva a bűntől, az igazság szolgáivá lettetek! ¹⁹Emberi módon beszéltek testetek erőtlensége miatt. Ahogy átengedtétek tagjaitokat a tisztátalanságnak és a törvénytelenységnek a törvénytelenység szolgálatára, úgy most engedjétek át tagjaitokat az igazság megszentelődésre vezető szolgálatára! ²⁰Amikor a bűn rabszolgái voltatok, „szabadok” voltatok, ami az igazságot illeti. ²¹Akkor mi volt ennek a gyümölcse számotokra? Most szégyenkeztek miattuk, mert ezek vége a halál. ²²Most azonban, miután a bűntől megszabadultatok, és Isten szolgái lettetek, megvan számotokra a gyümölcs a megszentelődésre, melynek célja az örök élet. ²³Mert a bűn zsoldja a halál, Isten ajándéka pedig az örök élet Krisztus Jézusban, a mi Urunkban.</p>	<p>Ha a vágyak a lélekből leszállnak a testbe és arra kényszerítik, hogy engedelmeskedjen a szenvedélyeinek, és hogy kövesse azokat, semmiféleképpen sem lehet megakadályozni, hogy a gyöngö és halvány gyönyörökből ne maradjanak hátra a leghevesebb és legnagyobb károk. Plutarchosz: Moralia</p>
---	--

Többféle szenvedélyről beszélhetünk, a Moralia a gyönyörök említésével a szexuális szenvedélyre céloz, a Bibliában azonban nem csak erről a szenvedélyről van szó, hanem a „*testi ember*” egyéb indulatairól is. Pál egy egész szenvedélylistát közöl:

„a test cselekedetei nyilvánvalók: kicsapongás, tisztátalanság, fajtalanság, bálványimádás, babonaság, ellenségeskedés, viszálykodás, vetélkedés, harag, veszekedés, szakadás, pártoskodás, irigykedés, gyilkosság, részegeskedés, tobzódás és ezekhez hasonlók. Mint már előbb mondtam, most ismét kijelentem: Akik ilyeneket művelnek, nem öröklük Isten országát” (Gal 5,19–21).

450. 1Kor 12,12–27

¹²Mert ahogy a test egy, és sok tagja van, de valamennyi a test tagja, és bár sokan vannak, mégis egy test. Ugyanígy Krisztus is. ¹³Hiszen az egy Lélek által mi is mindnyájan – akár zsidók, akár görögök, akár rabszolgák, akár szabadok – egy testté lettünk a keresztségben: mindannyiunkat egy Lélek töltött el. ¹⁴A test sem egy tagból áll, hanem sokból. ¹⁵Ha ezt mondaná a láb: „Mivel nem vagyok kéz, nem vagyok a test része”, azért ugye még a testhez tartozik? ¹⁶És ha ezt mondaná a fül: „Mivel nem vagyok szem, nem vagyok a test része”, azért ugye még a testhez tartozik? ¹⁷Ha a test csupa szem, hol a hallás? Ha az egész test hallás, hol a szaglás? ¹⁸Márpedig Isten rendezte el a testben a tagokat, egyenként mindegyiket, amint jónak látta. ¹⁹Ha pedig valamennyi egy testrész volna, hol lenne a test? ²⁰Így jóllehet sok tagból áll, mégis egy a test. ²¹Nem mondhatja a szem a kéznek: „Nincs rád szükségem”, vagy a fej a lábaknak: „Nincs rátok szükségem!” ²²Ellenkezőleg, a test gyöngébbnek látszó részei nélkülözhetetlenek, ²³és amelyeket a test tiszteletet nem érdemlő részeinek tartunk, azokat nagyobb megbecsüléssel övezzük, és amelyek ékesség nélkül valók, azok nagyobb tisztességben részesülnek, ²⁴míg a látványosaknak nincs erre szükségük. De Isten alkotta így a testet – az alacsonyabb rendűt nagyobb megbecsülésben részesítve –, ²⁵hogy ne támadjon szakadás a testben, hanem a tagok kölcsönösen gondoskodjanak egymásról. ²⁶Így ha szenved az egyik tag, valamennyi vele együtt szenved. Ha dicséretben részesül az egyik tag, valamennyi vele együtt örül. ²⁷Ti Krisztus teste vagytok, egyenként pedig a tagjai.

Valamikor réges-régen, amikor az ember teste még – nem úgy, mint manapság – nem forrott eggyé, hanem valamennyi testrésznek megvolt a maga saját véleménye, a maga szava, méltatlankodni kezdett valahány, hogy övé a gond, a munka és a fáradság, amivel mindent megszerez a gyomornak. Az pedig ott középen semmit sem tesz, csak élvezve a gyönyörűségeket, amiket a többi nyújt neki. Összeesküdtek hát, hogy a kéz nem viszi az ételt a szájhoz, a száj nem fogadja el, amit adnak neki, a fogak pedig nem rágnak meg. Haragjukban éhséggel akarván megzabolázni a gyomrot, azzal együtt az egész testet teljes romlásra juttatták a tagok. Ekkor értették csak meg, hogy a gyomor sem jelentéktelen szolgálatot teljesít. Legalább annyira táplálja a többi tagot, mint amennyire őt táplálják, visszaadván a test valamennyi részének azt, amiből élünk, erősödünk, és egyaránt osztja el az ereken keresztül a megemésztett étel termékét, a vért.

A test metafora, az ún. organikus társadalom-elképzelés tipikus az antik irodalomban. Nem csak Menenius Agrippa meséjében szerepel, hanem pl. Livius is beszél az egy testről hangsúlyosan. De test-metaforát használ Plutarkhosz a Párhuzamos életrajzokban, az Agisz 2 tanmesében is: ott a kígyó farka vitatkozik a fejével. A testvéri szeretet 7c történet témája, hogy ha egy összetartozó testet feldarabolnak, nehéz összeilleszteni. A politikai tanítások 32-ben a beteg test gyógyulása a téma, amely az egészséges részekből indul el. Itt analógiás átvételről van szó.

ÖSSZEGZÉS

Udo Schnelle helyesen jegyzi meg, hogy az ősegyházban: *„Az általunk ismert missziós gyülekezetek kivétel nélkül a görög–római kultúrában éltek, már csak ez az egy tény is elég, hogy a görög–római gondolkodás jelentős befolyásával kelljen számolnunk.”* Maga is ajánlja, hogy minden szöveg esetében meg kell vizsgálnunk: *„Milyen vonások befolyásolhatták az újszövetségi szerző szövegét és képzeit, hogyan értelmezte ezen belül saját önálló teológiai megközelítését, és miként értelmezhetők azt a (többségében pogánykeresztény) gyülekezetek?”* Az újszövetségi szövegek kettős kötődésűek: *„Az újszövetségi iratokban megjelenő fogalmak és elképzelések majd’ mindegyike esetében erős utalást találunk egy (legalább) kettős előtörténetre: egy zsidó és egy görög–római előzményre.”* Tehát a kizárólagosan hellén háttérből történő levezetés vagy a kizárólag szemita zsidó háttérből történő értelmezés egyaránt félrevezető. Udo Schnelle harmadik nagyon fontos tétele is igaz: *„A kettős begyökerettség ellenére, vagy éppen ezért, majd’ mindegyik újszövetségi szöveg az általuk feldolgozott tradíciókkal szemben egy felismerhető sajátos profillal rendelkezik.”* Ezt a fentebb ismertetett példák jól mutatják.⁴⁵

Érdemes Klaus Berger végkövetkeztetésére is odafigyelni, ugyanis azt a missziós folyamatot írja le, amely a Kr.u. első században még igen erőteljesen érezhető volt:⁴⁶ *„A hellenista zsidóság egy olyan világban él, amely tele van a saját vallásával, analóg jelenségekkel. Mivel azonban Izrael Istene egy és egyedüli, s Izrael az ő szeretett népe, Izrael elkerül minden lehetséges összekeverést vagy azonosítást. Sokkal inkább abból indul ki, hogy a másik oldal bár szélsőségesen ellentétes, mégis majmolja őt. Mert az ég szerelme kizár mindennemű kompromisszumot.*

⁴⁵ A fenti idézetek Udo Schnelle 2018-ban Szegeden elhangzott előadásának magyar fordításából származnak. A fordító Kókai-Nagy Viktor. A tanulmány teljes szövege az SZNBK honlapon található: <http://sznbk1988.hu/>

⁴⁶ A fenti idézetek Klaus Berger 2018-ban Szegeden elhangzott előadásának magyar fordításából származnak. A fordító Csernai Balázs. A teljes fordítás megtalálható az SZNBK honlapon: <http://sznbk1988.hu/>

A korai zsidóságban és a korai kereszténységben található dualizmus tehát nem perzsa vagy aszketikus világmegvető »befolyás«, hanem a nem ábrahámi vallásokkal való találkozás megküzdési rendszere. A könyörtelen elhatárolódást szolgálja ott, ahol felmerül a közelség és a testvériség gondolata. Ez tehát a vallások elkülönítésének, s ezáltal a misszióknak az eszköze. Az egyik a másik nélkül nem lehetséges.»

A keresztény misszió központja Jézus Krisztus, de a misszió kulturális nyelve a hellenista görög és a zsidó kultúra egyaránt. Ennek a két kultúrának és irodalomnak a keresztény szövegek stílus- és fogalomvilágának kialakításában meghatározó szerepe van. Ezért fontos előzetes ideológiai és filozófiai prekonceptiók nélkül tanulmányozni, a mélyebb és helyesebb megértés miatt. A későbbi keresztény teológiában a neoplatonikus filozófia és a skolasztikus latin kultúra újabb, az előzőtől nem független, de filozofikus teológiai nyelvet alakított ki. Mivel jelen korunkban nincs uralkodó hordozó kultúra, hanem inkább a kultúránk szétesésével találkozunk, helyesebb tehát visszanyúlni az első századokhoz, és alaposan megvizsgálni a kereszténység „*kabátját*”, vagyis hordozó kultúráját, hogy el ne veszítsük a lényegét, Jézus Krisztus helyes megértésének, utánzásának és követésének módszerét.

Dr. Benyik György
főiskolai tanár

Gál Ferenc Főiskola Teológiai Kar Biblikus Tudományok Tanszék

TOVÁBBI IRODALOM A TÉMÁHOZ

Corpus Hellenisticum

Gerhard Dellling, kiad.: *Bibliographie zur jüdisch-hellenistischen und intertestamentarischen Literatur 1900–1970* (BJHIL), hg. TU 106, Berlin 1975.

Fridrichsen, Anton: *Klostermann, Erich, Zum Corpus hellenisticum*, ZNW 40 (1941), 255.

Hanse, Hermann: *Bericht über den Stand der Arbeiten am Corpus hellenisticum*, in: *Frühjudentum und Neues Testament im Horizont Biblischer Theologie. Mit einem Anhang zum Corpus Judaeo-Hellenisticum Novi Testamenti*, WUNT 162, hg. von Wolfgang Kraus und Karl-Wilhelm Niebuhr, unter Mitarbeit von Lutz Doering, Tübingen 2003, 317–324, 1934.

Neuer Wettstein, Texte zum Neuen Testament aus Griechentum und Hellenismus II/1.2. Texte zur Briefliteratur und zur Johannesapokalypse, hg. Georg Strecker und Udo Schnelle unter Mitarbeit von Gerald Seelig, Berlin, New York 1996.

Neuer Wettstein, Texte zum Neuen Testament aus Griechentum und Hellenismus I/2: Texte zum Johannesevangelium, hg. von Udo Schnelle unter Mitarbeit von Michael Labahn und Manfred Lang, Berlin, New York 2001.

Seelig, Gerald: *Einführung*, in: *Neuer Wettstein, Texte zum Neuen Testament aus Griechentum und Hellenismus II/1. Texte zur Briefliteratur und zur Johannesapokalypse*, hg. G. Strecker u. a., Berlin, New York 1996, IX–XXIII.

Walter, Nikolaus: *Zur Chronik des Corpus Hellenisticum von den Anfängen bis 1955/58*, in: *Frühjudentum und Neues Testament im Horizont Biblischer Theologie. Mit einem Anhang zum Corpus Judaeo-Hellenisticum Novi Testamenti*, WUNT 162, hg. von Wolfgang Kraus und Karl-Wilhelm Niebuhr, unter Mitarbeit von Lutz Doering, Tübingen 2003, 325–344.

Corpus Judaeo-Hellenisticum

Fiedler, Martin Johannes: *Der Begriff δικαιοσύνη im Matthäus-Evangelium*, auf seine Grundlagen untersucht, Diss. masch. Halle 1957.

Delling, G. N. Walter, *Zur Josephus-Forschung um 1700* (Joh. Bapt. Otts Thesaurus Flavianus), *Klio* 38 (1960), 233–266.

Dellings BJHIL sowie seine zahlreichen Arbeiten im ThWNT, seine Bibliographie ist in der *ThLZ* 90 (1965), 95 (1970), 100 (1975), 105 (1980) greifbar sowie im Festschriftband „300 Jahre Theologie in Halle“ (hg. U. Schnelle), durch K.-W. Niebuhr (73–86 [86]) abgeschlossen worden.

Hegermann, H. *Die Vorstellung vom Schöpfungsmittler im hellenistischen Judentum und Urchristentum*, TU 82, Berlin 1961.

Hegermann, H. *Das hellenistische Judentum*, in: *Leipoldt/Grundmann, Umwelt des Urchristentums I*, Berlin 1966, 292–345 (zudem die Textsammlung im Band II [234–314])

Hegermann, H. *Literatur und Religion des Frühjudentums*, hg. J. Maier, u.a., Würzburg 1973, 163–180.328–352.353–369.

Walter, N. *Der jüdisch-hellenistische Thoraausleger Aristobulos. Untersuchungen zur Frage der Echtheit der unter seinem Namen überlieferten Fragmente und zur Methode seiner Thoraauslegung*, TU 86, Berlin 1964.

Wolff, Christian: *Jeremia im Frühjudentum und Urchristentum*, TU 118, Berlin 1976.

Niebuhr, K. W. *Gesetz und Paränese. Katechismusartige Weisungsreihen in der frühjüdischen Literatur*, WUNT 2.28, Tübingen 1987.

Corpus Pagano-Hellenisticum

Betz, H.D- *Lukian von Samosata und das Neue Testament. Religionsgeschichtliche und paränetische Parallelen*, TU 76, Berlin 1961.

– *Plutarch's Theological Writings and Early Christian Literature*, SCHNT 3, Leiden 1975.

– *Plutarch's Ethical Writings and Early Christian Literature*, SCHNT 4, Leiden 1978.

Grese, W. C. *Corpus Hermeticum XIII and Early Christian Literature*, SCHNT 5, Leiden 1979.

Horst, P. W. van der: *Aelius Aristides and the New Testament*, SCHNT 6, Leiden 1980.

Petzke, G. *Die Traditionen über Apollonius von Tyana und das Neue Testament*, SCHNT 1, Leiden 1970.

Mussies, G. *Dio Chrysostom and the New Testament*, SCHNT 2, Leiden 1972.

Pieter Willem van der Horst, Gerard Mussies kiad), *Studies on the Hellenistic Background of the New Testament*, *Utrechtse Theologische Reeks 10*, Utrecht 1990.